

HAGYOMÁNY ÉS JELEN

*Az 1975-ben megjelent ruszin nyelvű szépirodalmi alkotások
kritikai bemutatása*

JULIJAN TAMAS

Az elmúlt évben megjelent ruszin nyelvű könyveket valójában három csoportba oszthatjuk. Az elsőbe a politikai kiadványok, a másodikba a gyermekirodalmi, a harmadikba pedig a ruszin nyelvű írók szépirodalmi alkotásai tartoznak. Ez utóbbiak közül Ljupka Falc és Teofil Szabados verseskötete és Havrilij Koszteljnik két könyve érdemel kiemelés és méltatást.

I.

Ljupka Falc (1932), *Alakok a távolból* (Podoba z daljeka). — Ljupka Falc a ruszin költészet középgenerációjához tartozik. A ruszin nyelvű költőnők sorában — lobbanékony természete és érzéki telítettségű költészete révén — sajátos helyet foglal el. Évekig távol élt a ruszin nemzetiség művelődési központjától, a hatvanas években mégis részt vett a ruszin nyelvű „rímtelen költészet” és a szabad vers kialakításában. Kizárólag költéssel foglalkozik. Húszévi többé-kevésbé folyamatos költői munkássága után jelent meg első, ötvennégy verset tartalmazó kötete. — Az *Alakok a távolból* lírája tulajdonképpen Angela Prokop (1940—1971) *Anyaföld* (1974) című kötetével rokon. A kötet lírájának alapköveit valójában az érzékiség misztifikálása és a kielégítetlen Erosz képezik. A közvetlen lírai közlés, a tulajdonképpeni „költőiség” nála nem a költői nyelv folytonosságának és az érzelmek bizonyos metafizikus kvalitásainak a következménye; a költőiséget a leírt helyzet vetíti ki magából. Ily módon Falc költészete a valóság metafizikájára épül. Lírájának

motívumait elemezve megállapíthatjuk, hogy minden versének alapja egy-egy uralkodó motívum, még akkor is, ha első pillanatra úgy tűnik, hogy egy-egy verse a motívumok egész szövevényét tartalmazza. Falc líraiságát három motívumkör jellemzi: a szerelem, az otthon iránti szeretet és az egzisztencia. A *Reggel* versciklus középpontjában az önkörébe zárt lírai szubjektum áll, *Szerető* című ciklusának domináns motívuma a kedves jelenléte vagy a vele folytatott párbeszéd, *Otthon* című ciklusa pedig az otthon iránti szeretet motívumára épült. A *Kenyér* címet viselő szociális telítettségű ciklus uralkodó motívuma az egzisztencia; a *Folyó* ciklus versei már-már poémává állnak össze, a kötetet záró, *Bor* című ciklus — az uralkodó egzisztenciális motívum révén — a *Kenyér* és a *Folyó* című ciklusokhoz kapcsolódik, a lírai szubjektum pedig a természetben, a tájban testesült meg. A felsorolt motívumcsoportokkal pontosan körülhatárolható Ljupka Falc költészete, az a mód, ahogyan a költő — eléggé sablonszerű és leegyszerűsített eljárással — formába önti a különféle jelentéstartalmakat. — A kötet egyik verse, az *Egyedül* a ruszin költészet leendő antológiájába kívánkozik. Az egész vers, de különösen az egyik versszaka tökéletesre sikerült; benne a jelentés legszélsőbb értékei is a szemantikai központra irányulnak:

Amott, a távolból, léptek
és hangok zöreje.
A lélekben semmi sem változik
s a sötétségben nem talál senkire.

Lehet, egy lépés megérinti majd
valaki csöndjét.

Az *Alakok a távolból* kötet alapján Ljupka Falcot a kiforrott ruszin költők között kell számon tartani. Szemléletén aligha változtat már: költészetének hibáit is, erőnyeit is tényként kell tehát elkönyvelnünk.

II.

Teofil Szabados (1938), *Hárs* (Ljipa). — A fiatal költők *Forrás* (Zridla) című sorozatában jelent meg 1971-ben Teofil Szabados *Tá-*

vozások (Odhodi) című verseskötete. A kötetben néhány megzenésített vers is helyet kapott. Szabados az egyszerű költészet, a sanzon és a románc bizonyos egyéni sajátosságokkal rendelkező művelője. Két kötete, a *Távozások* és a *Hárs* szervesen összefügg, elsősorban románcszerű versei, például az *Éj* és a *Kocsmáros, bort ide*, valamint a kenyerét kereső világvándor emlékeit idéző költemények révén. A szülőföld emlékképei lüktetnek ezekben a versekben: a reggeli harangszó, az anyagi féltés, a falusi dalok, az otthon maradt kedves. Kompozíciójának alapján az ellentét, lélektanában a szét-hasadt lírai szubjektum áll. A *Hárs* az idegenbe szakadt ember személyes élményeiről, az otthoni hársfa illatának emlékét féltve őrző dolgozóról szóló napló. Első kötetéhez viszonyítva Szabados e gyűjteményével a modern költészet meghódítása felé tesz lépést. Kötetében kevesebb a ritmusba tördelt történet, ami talán annak a következménye, hogy a költő felfedezte a valóság mélyebb rétegeit: a jelenségek és a dolgok tudat segítségével történő aktualizálásának a lehetőségét. Ily módon a vers — noha továbbra is igényt tart a „mesélésre” — egyre inkább a lírai szubjektum tudata által életre keltett jelenségek metaforikus szövevényévé válik. A hagyományos osztályozási mód alapján a *Hárs* című verset a leíró költemények közé kellene sorolni. A metaforák segítségével azonban a *Hárs* megelevenedik, s a realitás mélyebb rétegeiben rejlő feszültség, a tulajdonképpeni költőiségbe, a meseszerűségbe torkollik. Az alábbi sorok találóan illusztrálják Szabados képzeletének irányvételét:

Szerteszórt házak, utca sehol,
 fedetlen fejű aggastyánok
 A sötét ablakszárnyakra fehér leveleket
 Ragaszt a tél.

(*Téli éj, idegenben*)

A párhuzam, az összehasonlítás során a költő felfigyelt az ún. közvetlen kapcsolat metonímiájának lehetőségére. A ruszin falu egyik sajátossága aktualizálódik a házak és a fedetlen fejű aggastyánok közötti párhuzam révén. A falevél és az ablakszárnyakon díszelgő jégvirág közötti analógia — még ha olyannyira elcsépelet is — arról tanúskodik, hogy Szabados a modern képzeletvilágú költők közé tartozik. Az első kötetben található románcok ellentétülként második kötetében Szabados egy egészen sajátos románcfajta művel: a csúfról szóló románcot, melyben a csúfnak bizo-

nyos poétikus vonatkozásai vannak. A költő, a lírai szubjektum ironikusan viszonyul ugyan a dolgokhoz, az értékelés terén mindig bizonyos távolságról szemléli a jelenségeket, az említett poétikus vonatkozás révén azonban a tárgyak mégis a rokonszenv vonzaskörébe kerülnek. Ez már az elidegenülés motívuma, a letarolt értékeké, melyekbe Szabados — a „falusi” lelkületű, idegen és mégis modern környezetben élő költő — lépten-nyomon belebotlik. Második kötetének motívumai azt bizonyítják, hogy sikerül kiemelnie az első kötetén még eluralkodó meseszerűség legsajátosabb mozzanatait, és sajátos kelléktára segítségével — a kedves, az óra, két fényforrás, szemafor, útkereszteződés, leengedett sorompó — igazi modern balladát alkotott (*Fehér börtön*). Ez a vers a fiáért aggódó anya tipikus jeszenyini szituációjának az aktualizálásaként van jelen a kötet utolsó ciklusában. Az ismert motívumnak a modern autóúton meghalt fiú ad időszerűséget. Mellékesen kell megjegyeznünk, hogy a *Rangypokeróc* című vers egészen bizonyosan Papharhaji *Érdemes volt élni* című verséből „merítette” az ihletet, vagy azt, hogy a *Kedvesem levele* elüt a kötet többi darabjától: a szabad forma és a szervesetlen világ iránti fokozott érdeklődés egészen bizonyosan Sztribert és az ún. ruszin intellektuális líra képviselőit idézi fel bennünk. A felsorolt „ficamok” alapján semmiképpen sem állíthatjuk azt, hogy Szabados költészete hosszú távon is erjedésnek indul. Néhány, a kötetben előforduló következetlenségre azonban kétségtelenül fel kell hívni a figyelmet. A *Hárs* néhány darabja — a *Nappal*, *Hárs*, *A napszámos*, *Fehér börtön*, *Téli éj*, *idegenben* — a ruszin költészet egésze szempontjából is jelentős, s valószínűleg bekerül majd e költészet valamelyik nagyobb, a ruszin olvasók számára készülő gyűjteményébe mint a munkás-paraszt költészet „zengő versű” képviselőjének alkotása.

III.

Az elmúlt évben Havrijil Koszteljnिकnek (1886—1948) két posztumusz könyve is megjelent: a *Falumból* (Z mojoho valala) először 1904-ben megjelent, idillverseket tartalmazó kötet, a tulajdonképeni első ruszin irodalmi nyelven íródott könyv hasonmása, mellyel most nem foglalkozunk bővebben, mivel elég sokat írtak már róla, valamint a *Próza* (Proza) címet viselő gyűjtemény. A ruszin iro-

dalom úttörőjének összegyűjtött versei 1970-ben láttak napvilágot kötet formájában.

Koszteljnik korának nemzetközi viszonylatban is jelentős képviselője volt — író, nyelvtudós, a vallásfilozófia kiváló szakértője, kritikus. Műveit ruszin, ukrán, horvát, német, lengyel és latin nyelven írta. A bennünket elsősorban érdeklő elbeszélések mellett a most megjelent prózagyűjteményben helyet kapott két recenzió is — az egyik a ruszin népköltészet kérdéseit taglalja, a másik, az 1929-ben megjelent első ruszin nyelvű, gyermekeknek szánt verseskötetet, Janko Fejsza könyvét elemzi. Helyet kaptak benne a ruszinok sajátos etnikai kérdéseivel foglalkozó cikkek és esszék, két néprajzi tárgyú feljegyzés, a *Keresztúri krónika* részletei, történelmi vonatkozású feljegyzések, két cikk az ún. bácskai-szerémségi ruszin nyelvről, valamint az első *Bácskai-szerémségi ruszin nyelvtan* (Karlóca, 1923.). A kötet végén Havrijil Koszteljnik leveleit olvashatjuk, többek között a neves ukrán néprajztudóshoz, Vladimir Mihajlovics Hnatyukhoz és Sahmatov orosz nyelvtudóshoz, valamint a ruszin kultúra két kiváló képviselőjéhez, Gyura Bindaszhoz és Mihajlo Mudrihoz írtat. A kötet előszavát a szerkesztő, Gyura Papharhaji írta, s valójában nem tanulmánynak, hanem szerkesztői tájékoztatásnak szánta. Hadd jegyezzük még meg — noha talán magától értetődik —, hogy a kötet csak az író ruszin nyelven írt prózájából közül válogatást.

A Koszteljnik elbeszéléseivel kapcsolatos alábbi fejtegetés, e sorok írójának, a Ruszin Nyelvi és Irodalmi Társaság *Tvorcsosc* (Alkotás) című közlönye első számában megjelent *Havrijil Koszteljnik szépprózai alkotásainak tipológiája* című hosszabb tanulmányának rövidített változata.

Koszteljniktől néhány lényeges narratív struktúrát örökölt a ruszin irodalom: a keresztény mítosz figuratív ábrázolásmódját, a szatirikus jellemnovellát, a fabulás elbeszélést, a romantikus történelemlátást, a prózaverseket. Az ő közvetítésével jutott el a turgenyevi novellatípus is a ruszin nyelvterületre. Azért is érdemes ezekre az elemekre felhívni a figyelmet, mert Koszteljnik sohasem takargatta irodalmi és filozófiai műveltségét, s már tudatosan élt a hagyományos európai leíró irodalom szinte minden eszközével. Éppen ezért talán a zsánervizsgálat módszere a legalkalmasabb az elbeszélések művészi értékének az elbírálásában.

Koszteljnik szépprózai alkotásainak narratív struktúrája alapján néhány csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba a Né-

pünk atyjai (az 1924-es ruszin kalendárium) és *Az új világ születése* (1929-es kalendárium) tartoznának. Mindkét elbeszélés alapján a keresztény mítosz áll. Az első *Máté evangéliumára* (27. rész, 57—60. vers), valamint a *János evangéliuma* (19. rész, 38—42. vers) teljesebb változatának a motívumaira épül, a másik Szent Pál apostol epezoszi követeinek a mítoszára. Milyen módon készít Koszteljnik elbeszélést ezekből a keresztényi motívumokból? A bibliai szövegben nincsenek individualizált alakok, csak arról van szó, amit a történettel kapcsolatban itt és most tudnia kell az olvasónak. A szöveg csak sejteti az alakok bűnbeesését, s azt, hogy az isten mindig mindennek tudatában van. Az ilyen felépítésű mítosz alakjait Koszteljnik idő és magatartás szempontjából is egyéníti, de úgy, hogy az elbeszélés, a mese kerüljön előtérbe, valóságos tér- és időkoordináták közé szoruljon. Az ábrázolt világ ezért közelebb áll a valósághoz, mint a bibliai világhoz, az író pedig kétszeres hatást ér el: egyrészt Krisztus tanításainak örökérvényűségét sugallja (e szempontból nem sorolható a haladó szellemű alkotások közé), másrészt — tehetségének és beállítottságának megfelelően — előkészíti a talajt egy lényegében realista ábrázolásmód megteremtéséhez. A keresztény mítosz ilyen figuratív ábrázolása, az elbeszélések retorikus hangvételi befejezése, a szándékos hatáskeltés a zsáner szempontjából nyilvánvalóan a középkori jelenésekkel áll egészen közeli, rokoni kapcsolatban.

A narratív struktúra alapján történő osztályozás szerint a második csoportba a *Lovak beszélnek* és a *Határtalan nyomorúság* című novellák tartoznak. A ló mindkettőben árnyalt szellemi életet élő lényé alakul át. E motívumot már az antik irodalom és a szláv folklór is ismerte. A novella talán Apuleius *Asinus aureus* című jellemregényéhez áll legközelebb, s egyben feltárja e struktúra időszerű vonatkozásait.

A harmadik csoportba a klasszikus értelemben vett elbeszélés tartozik, melynek az *Öreg barátnők* címet viselő akár iskolapéldája is lehetne. Az író harmadik személyben, időrendben mond el egy történetet, bizonyos távolságról szemléli az eseményeket, úgy, hogy mindent láthasson és tudhasson. Az *Öreg barátnők* tipikus realista elbeszélés. Koszteljnik a részek oksági összefüggései alapján kiváló érzékkel szerkesztette meg.

A narratív struktúra alapján történő osztályozás negyedik csoportjába a *Falusi ember* és az *Agafia pap lánya* című novella sorolható. Két szerencsétlen ember történetét mondja el az író: az első-

ben egy falusi naplopó, Janko Edelinszki bölcsességet és hóbortot, boldogságot és boldogtalanságot ötvöző életét vázolja, a másodikban Agafia szép, szorgalmas, jóra való lányának a sorsát, aki — a hivatásához komolytalanul viszonyuló különc apa miatt — ingoványra jut, szerencsétlenné válik. Mindkét esetben érezhető az író érzelmi túlfűtöttsége. Az első történetet úgy adja elő, mintha az személyes ismeretségből fakadna, a második kiindulópontját és alapját pedig — az író szerint — a keresztúri plébánián talált régi irat képezi. Az egész történetet a XVIII. század második felére, Keresztúr betelepítésének idejére helyezi, s az egyéni sorsot és a történelmet ötvözi benne össze. Ilyen szempontból a keresztúri hős története az első ruszin nyelvű történelmi — egyébként romantikus színezetű — novella. Az ötödik csoportot a csodálatos történeteket, különös embereket ábrázoló, turgenyevi novella, az *Egy vadász feljegyzése*hez hasonló, a horvát novellairóadalomban különösen honos novellatípus képviseli. Ide sorolhatók a *Tyúkocska*, *Kakasocska*, a *Gyámnagyapa*, *A napraforgók császára*, az *Így tanította őket az egyház*, a *Kukorékolnak a kakasok — isten dicsőségére*, *A búsuló özvegy*, valamint a *Csengettyúk* című novellák.

Még néhány lényeges mozzanattal kellene foglalkoznunk Koszteljnik szépprózai alkotásaival kapcsolatban: elsősorban az egyetemes jellegű közlések, lírai részek, kommentárok, összevont hasonlatok és közbeékelések problémáival, valamint azzal az állítással, hogy Koszteljnik elsősorban nem költői, hanem elbeszélő alkat (ez utóbbi különösen ellentétben áll néhány tekintélyes szakértő véleményével).

Az egyetemes jellegű közlések és összevont hasonlatok tulajdonképpen egyazon kérdéskörbe tartoznak. Az egyetemesség egyben általánosságot is jelent, vagyis azt, hogy egy adott eseményt egyetemes érvényű szintre emelt az író. Koszteljnik e szintre elsősorban a keresztény eszmék népszerűsítése céljából törekedett. Az egyetemes jellegű közléseket két csoportba: a fogalmi és a képszerű közlések csoportjába sorolhatjuk. Az elsőbe „*az emberek császáranak könnyebb a dolga, mint a napraforgók császáranak*”-hoz hasonló közlések tartoznak, a másodikba pedig „*a lélek kiutat talál, ugyanúgy, mint az illatos, tarka, napfényes világba kipattanó zöld levelecské*”-hez hasonló közlések. Nem nehéz felismerni, hogy e hasonlatok, képek az antik retorikából erednek. Az író éppen akkor a legeredményesebb, amikor sikeresen ötvözi a fogalmi és a képszerű egyetemes jellegű közléseket. Egy példa: „*Igazságtalanságban élünk,*

várjuk az igazságot, mint a föld népe várja, hogy az elvetett mag termést hozzon”.

Koszteljnik elbeszéléseiben kiváló érzékkel kovácsolta egységes kompozícióvá a különböző struktúrákat, a mikrostruktúrában alkalmazott interpoláció révén pedig a jó költők és filozófusok között kell számon tartanunk. A makrostruktúra alapján egy költői-filozófikus réteg áll. Itt, prózájában tudja legszerencsésebben ötvözni a filozófus és az elbeszélő személyiségjegyeit. A lírai részek az olvasó érzelmi igényeit elégítik ki, mégpedig azzal a céllal, hogy az író könnyebben valóra válthassa a filozófikus részekben lappangó szándékát. Másrészt az író törekvései végső fokon mindig összhangban állnak a választott struktúra sajátosságaival.

A kommentár lehetőségével Koszteljnik elsősorban a turgenyevi novellák lélektani portréinak a felvázolásakor él, s ily módon kapcsolja össze a különben össze nem függő helyzeteket. A lélektani portré megrajzolását általános eszközökkel kezdi. Ezt azután egy adott eseménnyel vagy helyzettel illusztrálja. Így a látszatra összefüggéstelen események beilleszkednek egy tágabb lélektani keretbe.

Mindezek alapján állítható, hogy Koszteljnik elsősorban prózaíró és nem költő. A dráma terén nincsenek különösebb érdemei. Költészete a ruszin költészet kezdeti stádiumának állapotait tükrözi, s elsősorban történelmi jelentőséggel bír. Esztétikai értékek szempontjából egyértelműen túlhaladott Koszteljnik költészeteszménye. Viszont a turgenyevi novella terén elért eredményei mai viszonylatokban sem mondhatók túlhaladottaknak. Mint szépíró épp a novellával alkotott jelentőset: itt talált egymásra a költő, a filozófus és az elbeszélő, itt kamatoztatta az európai novellairodalom hagyományait — szinte mindegyik narratív struktúrában.

Nem vonható kétségbe, hogy Koszteljnik elbeszéléseiben szerencsés módon ötvöződnék az európai narratív irodalom évezredes múltjának tanulságai, tapasztalatai — forma, szerkezet tekintetében egyaránt. S egy kialakulófélben levő irodalomban nem lehet nagyobb érdeme az írónak. Az sem túlzás talán, hogy a jugoszláviai ruszin irodalom neki köszönheti létezését.

JUNGER Ferenc fordítása